

BU CİLT NİYE KALIN?

Bir gazete/dergi yazısının ömrü, keleşiğinki kadarmış: 24 saat. Onun için, sürekli yazmaya başlayışından itibaren çıkan yazılarından bugün için anlamlı olanlarını, kadim arkadaşım Ülku (Özen) derlemeye başladı. İlki *Türkiyeli Kürtler* adıyla çıktı. Bu, ikincisi oluyor. Devamı da gelecek. Şimdi, ilk planda, ülkemizdeki TSK ile Yargı, yani Kemalizm üzerine bir derleme yapmak ufuk açıcı olur diye düşünüyorum.

Türkiyeli Kürtler'deki yazılar 1993'ten başlıyordu. *Türkiyeli Gayrimüslimler* ise 1982'den. Bu yüzden de bu cilt birincisine oranla çok daha kalın oldu. Nedeni basit: Kürt konusuna oranla gayrimüslimler konusunda çok daha erken uyandım. Bunun da sebebini sorarsanız, *Türkiyeli Kürtler*'in en başında söylemiştim, 1930'lardan kalma ideolojim Kürtler konusunda uyanmamı epey bir süre engelledi.

Peki, gayrimüslimler konusunda nasıl daha erken uyandım? Onu da *Türkiyeli Kürtler*'in en başında uzun uzun yazdım ama burada da kısaca söyleyeyim, Herkül Millas sebep oldu. *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu* kitabımı eleştirdi. Ben o kitabın fevkalade objektif olduğunu düşünüyordum. Bu ciddi eleştiri tam bir şok tedavisi oldu. Bir de baktım ki, Batı Trakya'daki baskılar ve haksızlıklar bire bir bizde de Rumlara yapı-

lıyor, maşallah. Hatta, Türk devleti fevkalade eşitlikçi olduğu için, diğer gayrimüslimler de katiyen ihmal edilmiyor. Şoku yiyince, durumlarına eğildim. Yazdığım *Yeni Gündem* ve *İkibin'e Doğru* dergilerinin azınlık konularına büyük ilgi gösterişleri de, bu evrimi geçirmeme şüphesiz çok yardımcı oldu.

Özellikle Hrant'la tanıştıktan sonra Ermeniler konusunda epey yazdım. Onunla telefonda tanışmamızı sağlayan yazı da var bu kitapta: *Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nu İhbar Ediyorum*. Onunla içki sofralarımız da: *Hrant ile Rakel'in Evinde Bir Rakı Sofrası* ve *Boncuk Muhabbeti*. Onun arkasından ağlaya ağlaya yazdığım yazı da: *Bu Kadarı da Yapılmaz Be Hrant !*

Gerek haftalık gerekse bilimsel yazıları Ülkü kronolojik sıraya koydu, benim zihinsel gelişmemi izleyebilesiniz diye. Bunun tek istisnası, NTV'nin *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Azınlıklar" yazısıdır. En genel yazı olduğu için onu en başa koyduk. "Zihinsel gelişme" derken, bendeniz tabii ki ananın karnından şu andaki gibi doğmadım. Neredeyse istisnasız herkes gibi, "devlet refleksi" denilen ve insanı/vatandaşı rezil eden ezberle büyüdüm. "Ermeni sorunu asla gerçek bir sorun değildir" ve "Kürt sorunu uygarlık götürmemekten çıkıyor" gibi deyişler içeren bu ilk yazılar, 1930'lar Kemalizmi'nden İnsan Hakları'na geçiş yapma dönemimin aynasıdır. *Ermeni Sorununa Bir Yaklaşım* gibi yazıları o tarihlerde yazmış olmaktan hiç utanmıyorum. Niye utanacakmışım; beni o hale koyanlar yani bana o kafa yapısını empoze etmiş olan sistem utansın. Aksine, oralardan buralara geldiğim yani değiştiğim için kendimle iftihar ediyorum. Bazı yazıların sonunda "2011'de Not" diye ekler var. İlgili konunun son durumunu vermek için, ama bazen de ilgili yazının o zamanki kafamı nasıl yansıttığına dikkati çekmek için. Onun için, bu kitap sadece bir makaleler fotokopisi değildir; hem bir film şerididir hem de bir özeleştirmedir.

Yalnızca Türkiye'deki gayrimüslimleri almakla yetinmedik. Onlardan ayrılması mümkün olmayan, bugün yabancı ülkelere göç etmek zorunda bırakılmış Türkiyelileri de aldık: Rumları, özellikle de, Türklerden bin kere daha Osmanlı olan Er-

menileri. Önemi Kürt Meselesinden hemen sonra gelen Ermeni Meselesi konusunda 1839'dan 1915'e Yuvarlanan Süreç başlığını taşıyan yazı, seçmeyi bana bırakırsanız, bu konuda pilot yazıdır. Ermeni Meselesinin ciğerine ilişkindir ve *Ermeni Diasporası: Hrant'tan Sonra Neredeyiz?* gibi dizi yazılarda da geliştirilmiş film şeridinin özetidir. Başka dizi yazılar da bu insanları anlatmaktadır. Raffi'yi, o Ankaralı Raffi'yi, o tek kelimeyle insanüstü insanı anlatan *Avustralya'daki Ermeniler*'i tavsiye ederim. Ama ne olur Eliz Hanım'ı ihmal etmeyin; 1921'de yollarda doğmuş, geçen yıl göçüp giden, canım ciğerim, İskenderunlu Eliz Hanım'ı: *Yahudileri, Müslümanları, Ermenileriyle Kutsal Kudüs*. Bu insanların bazılarının nasıl katılaştıkları için de *Ermeni Diasporasıyla Üç Gün*'e göz gezdirin isterseniz.

Sahte tevazuu tamamen bir kenara bırakarak söylüyorum, Ülkü girişmese bu derlemeler dizisi olmazdı. Yeni şeyler öğrenip yazmaktan, eskileri bugünle ilintilendirerek derlemeye, fotoğraflar eklemeye, internette kimi şeyler bulup indirmeye zaman nerede? Bu sevap Ülkü'ye iki cihanda yeter. Basım aşamasında her türlü derdimize koşan Hüsnü (Abbas) ve Kıvanç (Koçak) arkadaşlarıma ikimiz de müteşekkiriz. İyi okumalar, efendim.

B.O.

İSTANBUL'UN GAYRİMÜSLİMLERİ

İstanbul gayrimüslimlerinin öyküsü, Türkiye Cumhuriyeti'ni Müslüman Türkleştirmenin ve ülkede bir "milli/Müslüman burjuvazi" yetiştirmenin öyküsüdür.

Osmanlı (imparatorluk) dönemi

II. Mehmet 1453'te Bizans'ın başkentini fethetti ve onun hemen dibindeki Galata kolonisinin anahtarları Cenovalılar (Cenevizliler) tarafından kendisine sunuldu. Bir anda –Osmanlı, Rumları ilk defa fethetmiyordu ama– kendisini o zamana kadar görmediği yoğunlukta (uygarlık vs.) bir gayrimüslim tebaaya sahip buldu. Kentin nüfusu, çok az miktarda Müslüman sayılmazsa, tamamen gayrimüslimlerden oluşuyordu. Bu nüfusun azdan çoğa doğru genel bir dökümünü yapmak gerekirse: Ortodoksluğun bir kolu olan Süryaniler, "Romaniot" olarak bilinen Museviler/ Yahudiler, genelde "Cenevizli" olarak bilinen İtalya yarımadası kökenli Katolikler, günümüzde "Gregoryen" olarak bilinen Ortodoks Ermeniler ve tabii ki İstanbul'a esas ekonomik, toplumsal ve kültürel rengini veren Grek Ortodokslar (Rumlar).

Sadece silaha dayanarak fetheden galipler, mağlupların kültürünü edinirlermiş. Bu kural İstanbul'da tam anlamıyla işledi. Osmanlı, Rumlardan sayısız olumlu ve olumsuz kültür öğeleri

edindi: Harem-selamlık, kardeş öldürme, bürokratik yapı, devletin din üzerinde egemenlik sağlaması anlamında laiklik vb.

Bu durumun yanı sıra, imparatorlukta gayrimüslim oranının birdenbire artması fethin hemen ertesi yılı (1454) Osmanlı için yepyeni ve çok temel bir düzenin başlatılmasını gerektirdi: Millet Sistemi. Tebaa, “Millet-i Hâkime” ve “Millet-i Mahkûme” olarak iki temel bölüme ayrıldı. Yani hüküm veren cemaat, Müslümanlar bir yanda; kendisi hakkında hüküm verilen cemaat(ler), gayrimüslimler diğer yanda.

Bu terimlerden de anlaşılabilceği gibi, bu düzen tam bir “eşitsizlik” getiriyordu. Fakat aynı zamanda da, gayrimüslimlere çok ciddi bir “özerklik”. O kadar ki, patrikler ve hahambaşı gibi dinsel liderler yönetim, eğitim, dindaşlardan vergi toplama ve hatta dinden çıkmaya kalkanları Sultan’a şikâyet edip cezalandırmaya kadar çok sayıda özerk yetkiye sahip kılınmıştı. Çünkü başka türlü olamazdı. İmparatorluğun doruk noktasında toplam nüfusun 1/3’üne ulaşan gayrimüslimleri şeriat temelli hukuk kurallarıyla yönetmek mümkün değildi. Zaten bütün gerçek imparatorluklar (Eskiçağ ve Ortaçağ), ulus-devlet ortaya çıkıp da insanların ve cemaatlerin A’dan Z’ye her şeyine karışmaya başlayana kadar yaşamlarını bu özerklik ilkesi üzerine kurmuşlardır.

Fakat, özerklik düzeninin ötesinde, Osmanlı bu insanları kafiye eldivenle tuttu. Çünkü Anadolu’nun kıraçlığı ve o dönemde tarımın sadece “doyumluk” olduğu düşünülürse, Osmanlı Müslümanı değer üretmiyordu. Müslümanlardan oluşan ordu (gayrimüslimler silah taşıyamıyordu) ilkbaharda çıktığı seferlerle Güneydoğu ve Doğu Avrupa’nın artı-değerini yağmalayıp ve yönetimlerini haraca bağlayıp geri dönüyor, Osmanlı da onunla geçiniyordu (zaten bu yüzdendir ki, bu yayılma durduğu anda otomatik olarak gerileme başlayacaktır). Oysa gayrimüslimler, Batı Avrupa tüccarı ile Doğu ve Güneydoğu Asya üreticisi arasındaki ticaret köprüsü ve ayrıca sanatkâr ve zanaatkâr olarak yüzyıllardır değer üreten unsurlar olagelmışlerdi. Batı Avrupa tüccarının coğrafi keşifler sonucu (1492’de Amerika, 1498’de de Ümit Burnu yolu) ticareti artık buradan geçirmeyeceği korkusu

Resmî adı "İstanbul Ekümenik Patrikhanesi" olan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin sokaktan görünüşü

ve gerçeğidir ki, imparatorluğun en güçlü döneminde (Kanuni) en önemli kapitülasyonların verilmesine yol açacaktır (1536).

İşte bu nedenle Osmanlı politikası İstanbul gayrimüslimlerini hep iyi tutmaya çalıştı. Nitekim fetihten hemen sonra bugünkü Fener Rum Ortodoks Patrikliği'ni ferman çıkartarak ihya etti. Arkasından, Bursa'daki Ermeni ruhani liderini 1461'de Samatya'ya getirterek Patrik ilan etti (Patrikhane 180 yıl sonra Kumkapı'ya geçecektir). Yine arkasından, 1493'te İberya Yarımadası'na gemi yollayarak buradan kovulan "Sefarad" Yahudilerini Selanik ve özellikle de İstanbul'a yerleştirdi. Anadolu'daki gayrimüslimler de zaman zaman İstanbul'a göçürülmüşlerdir.

Bizde çoğu insan bütün bunları "Osmanlı'nın hoşgörüsü"ne yorar. Oysa bütün olay imparatorluğun atardamarları olan ticaret, sanat ve zanaatı kesintiye uğratmama çabasından ibaretti. Tabii bu arada Osmanlı'nın geleneksel denge politikası İstanbul içinde de sürdürüldü: Tek bir gayrimüslim cemaatin tekel sahibi olmaması için üçü birden güçlendirilmişti.

Cumhuriyet (ulus-devlet) dönemi

Osmanlı'nın yıkılıp yerine 1923'te bir "ulus-devlet" kurulması üzerine durum tam tersi yönde değişti.

"Ulus-devlet", yaratmaya giriştiği ulusun tek bir etnik/dinsel/kültürel birimden olduğunu farz eden devlet türüdür. Tabii, böyle bir durum olmadığı için de ulus-devlet onu bir biçimde gerçekleştirmeye girişir. Bunun için iki temel yöntem kullanır: Asimile edebileceğini asimile etmeye koyulur, edebileceğini gözünün kesmediğini de kovmaya çalışır. "Din" in kimlik saptamada tek unsur olduğu bir ortamda Türk ulus-devleti de Türk olmayan Müslümanlar için (Boşnaklar, Çerkezler, Kürtler, Araplar vb.) birinci, gayrimüslimler için de ikinci yöntemi kullanacaktır.

Hemen aşağıda, gayrimüslimlere Türkiye'yi terk ettirme amacını taşıyan devlet politikası özetlenecek. Hatırlatmak gerekir ki, bu politika toplumsal gücünü ve esprisini, yukarıda sözü edilen Millet-i Mahkûme'nin eşitsizliği ilkesinden almıştır. Buna iki unsur daha katkıda bulunmuştur. Birincisi, laik ulus-devletin dinsel cemaat özerkliğine tahammülü olmaması; ikincisi de azınlıkların (özellikle Rumların ve Ermenilerin) yabancı devletlerin Beşinci Kol'u olarak hain, hatta bizzat "yabancı" oldukları varsayımı. Yani Osmanlı'dan TC'ye geçişte "özerklik" unsuru tamamen kaldırılırken "eşitsizlik" unsuru korunmuş ve üzerine de "tehlike" unsuru eklenmiştir. Bu ortamda İstanbul'un gayrimüslimleri yavaş yavaş eriyceklerdir. Eritileceklerdir.

"Milli burjuvazi" yetiştirme

Eritileceklerdir ama, gayrimüslimlerin temel işlevi, yani ekonomi ne olacaktır? Birinci paragrafta dönüyoruz: Ulus-devlet bunların yerine Türk ve Müslüman bir burjuvazi yaratmaya girişecektir. Bu zaten İttihatçılardan beri süregelen temel politikadır. Bundan dolayıdır ki, bu süreç İstanbul gayrimüslimlerinin üzerine bir çizgi çekmek anlamına gelecektir. Şimdi bu süreci görelim.

Aşağıda sözü edilecek baskılar yalnızca devlet tarafından yapılmış veya devlet destekli baskılardır. Halk tarafından spontane olarak yapılmış ihlaller, saldırılar vs. anlatılmayacaktır. Diğer yandan, dikkate alınması gereken bir husus da, İkinci Dünya Savaşı, İsrail'in kurulması, anarşi dönemleri ve özellikle de Kıbrıs sorunu gibi konjonktürel unsurların bu hüznü süreci tetikleyici ve hızlandırıcı rol oynamış olduğudur.

Baskılar

Tümü Lozan Barış Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığı altındaki 37.-43. maddelerinin ihlali niteliğinde olan bu baskılar şöyle özetlenebilir:

1) 1924'te çıkarılan Avukatlık Kanunu uyarınca İstanbul Barosu'na kayıtlı tüm avukatların dosyaları "iyi ahlâk" gibi öznel ölçütlere göre incelenmiştir. Bu arada Rum avukatların yüzde 75'inin, Ermenilerin ise yüzde 73'ünün mesleğe devam edemeyeceğine karar verilmiştir. Müslüman avukatlar arasında bu oran yüzde 47'dir. Böylece Rum ve Ermeni avukatların sayısı eskiye oranla dörtte birine inmiştir.

2) 1924'te Kayserili Karahisarlıoğlu ailesinden Keskin Piskopos Vekili Pavli'nin (I. Papa Eftim, Zeki Erenerol) "Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi", Fener'e rakip olarak desteklenmiştir. Cemaati birkaç yüz kişiyi aşmayan bu kilisenin Galata'da, Fener'e ait üç kiliseye el koyması sağlanmıştır. Fakat Erenerol ailesinden ibaret bu kuruluş özellikle 1940'lardan sonra unutulmaya terk edilecektir.

3) 1920'lerde ve '30'larda yarı resmî Türk Ocakları liderliğinde "Vatandaş, Türkçe Konuş!" kampanyaları düzenlenmiştir. Sokaklarda gayrimüslimlere müdahale edilmiştir. 1940'larda bir milletvekili TBMM'de şöyle demiştir: "Evlerinde istedikleri dili kullanabilirler... Fakat umumi yerlerde... Ey vatandaş, eğer Türk vatandaşı isen, Türk diline saygı göster. Karşındaki Türkleri de rencide etme."

4) Şubat 1925'ten 1932'ye kadar süren idari bir yasakla, gayrimüslimlerin İstanbul il sınırları dışına izinsiz çıkmaları engel-

lenmiştir. Bu yasak, özellikle Anadolu'ya mal satan gayrimüslim toptancı tüccarı sarsacaktır.

5) 1925 sonunda Medeni Kanun'un yapılması üzerine Rumlar başta olmak üzere İstanbul'un bütün gayrimüslimleri Lozan'ın 42/1. maddesiyle kendilerine tanınmış "gelenek ve görenek" ayrıcalıklarından (özellikle de kilise nikâhından) vazgeçmeye zorlanmışlardır. Bunun için tutuklamalara girişilmiştir. Yahudiler hemen, Ermeniler epey direndikten sonra, Rumlar ise çok direndikten sonra kabul etmişlerdir. Bu zorlamanın (ve sonucunun) hiçbir uluslararası ya da ulusal dayanağı yoktur ve azınlık hakları teorisine de aykırıdır.

6) 1926'da yabancı şirketler, personellerinin yüzde 75'inin Müslüman-Türk olması için idari baskıya maruz kalmışlardır. Yine 1926'da, 788 sayılı Memurin Kanunu memuriyete giriş koşullarında vatandaşlıktan hiç söz etmeyip "Türk olmak" şartını getirmiş ve gayrimüslimlere devlet kapısını kapatmıştır. Çünkü devlet için "Türk vatandaşı" ve "Türk" terimleri farklı anlamlar taşımaktadır. Nitekim 1924 Anayasası'nın 88. maddesi "...*vatandaşlık itibariyle* Türk denir" demektedir. Bu şart ancak 1965'te "Türk vatandaşı olmak" biçiminde değiştirilecek, fakat pratikte bir şey fark etmeyecektir. 2008 itibariyle, sanat (örneğin opera) ve bilim (üniversite) dışında Türkiye Cumhuriyeti'nde gayrimüslim memur yoktur. 1940'ların sonuna kadar Avrupa'ya öğrenci olarak gitmek, veteriner okuluna girmek, özellikle de askerî okullara girmenin şartı, duruma göre "Türk olmak", "Türk soyundan olmak", hatta "Türk ırkından olmak" olarak kalmıştır.

7) 1927'de çıkarılan 1151 sayılı yasanın 14. maddesiyle, İmroz ve Bozcaada'daki Rum okullarında Rumca tedrisat yasaklanmıştır. Bu yasak Demokrat Parti iktidara gelince 1952'de 5713 sayılı yasayla kaldırılacak, 1964'te İsmet İnönü hükümeti gelince 502 sayılı yasayla tekrar konacaktır. Zaten arkasından 1960'ların sonunda, aşağıda sözü edilecek 1936 Beynamesi uygulaması başlatılarak bu iki adadaki Rum köylüler Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılacaktır.

8) 16 Mayıs 1929'da çıkartılan 1447 sayılı Menkul Kıymet-

ler ve Kambiyo Borsaları Kanunu'na (ve Nizamnamesi'ne) göre borsa acentesi kurucusu ve çalışanlarının Türk vatandaşı değil, "Türk olması" gerekmektedir. Gayrimüslim işadaminin önüne çıkarılan bu engeller yaklaşık aynı tarihlerde "Vatandaş Türk Malı Kullan" kampanyalarıyla devam edecek, sonradan "Vatandaş Yerli Malı Kullan" biçimini alacak bu kampanyalar Kıbrıs sorununun etkisiyle 1950'lerde "Türk olmayanlardan alışveriş etmeyin" kampanyalarına dönüşecektir.

9) 1930'da Yunanistan'la yapılan ve iki taraf vatandaşlarına da serbest dolaşım, ticaret ve ikamet hakkı getiren uluslararası antlaşmadan hemen sonra, 4 Haziran 1932'de onaylanan 2007 sayılı yasayla kapıcılıktan şoförlüğe ve konsomatrisliğe kadar çok sayıda meslek "güvenlik nedenleriyle" Türk vatandaşlarına tahsis edilmiştir. Bu yüzden, 19. yüzyıl sonundan beri Yunan uyrukluğunda bulunan kimi İstanbullu Rumlar başta olmak üzere binlerce insan Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu, özellikle Rumların ilk toplu göçüdür.

10) 1934'te Trakya illerindeki Yahudiler tek parti CHP'nin il örgütlerinin desteğinde tehditlere ve tecavüzlere uğramışlar, evlerini ve işyerlerini terk ederek İstanbul'a sığınmışlardır. Aslında 1923'ten beri süregelen bu tacizler Yahudileri İstanbul'da da takip etmiş, basında Türk tüccarların bir araya gelip örgütlü şekilde Yahudilere karşı mücadele etmelerini isteyen yazılar çıkmaya başlamıştır. 14 Temmuz 1934 tarihli bir hükümet bildirisi, "Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde demilitarize mntıklalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur" denmektedir.

11) Mayıs 1941-Temmuz 1942 arasında İstanbul ve Trakya'daki gayrimüslim erkeklerin 18-45 yaş arasında olanları, askerliklerini yapmış olanlar da dahil, askere alınmıştır. Buna "Yirmi Kura İhtiyatlar Olayı" denir. Bunun ilk sinyali, Kasım 1940'taki bir CHP grup toplantısında "...tehlikeli unsurları Anadolu'ya transfer etmeliyiz. Bu unsurların terk ettiği evleri, özellikle Beyoğlu'ndakileri, Türklere vermeliyiz... Türklerin kanını emen bu unsurlar en güzel evlerde otururken..." di-

yen Kâzım Karabekir'den gelmiştir. Bu insanlar, silahsız olarak “amele taburları”na yol inşaati için gönderilmişlerdir.

12) 11 Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu gayrimüslimlere en büyük darbeyi vurmuştur. Vergi, kanunda bulunmayan M (Müslüman), D (dönme), G (gayrimüslim) ve E (ecnebi) kategorilerine, yani din esasına göre alınmıştır ve itiraz yolu kapalıdır. Fahiş ve eşitsiz vergileri ödeyemeyen, tümü İstanbullu gayrimüslimlerden oluşan ilk kafile Ocak 1943'te Erzurum Aşkale'de taş kırmaya doğru yola çıkmıştır. Verginin gayrimüslim vatandaşları “yabancı” olarak algıladığı Başbakan Saracoğlu'nun 16 Ocak 1943 tarihli *Times* gazetesine verdiği şu demeçte açık biçimde görülmektedir: “...Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalananak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçan kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.” Miktarı varlıklarını bile aşan vergileri ödeyemeyenlerin işyeri ve evleri, eşyalarıyla birlikte yok pahasına satılacak, Müslüman tüccar tarafından alınacaktır. Türkiye'de gayrimüslimden Müslüman'a en büyük sermaye “transferi” budur.

13) Selanik'teki Atatürk evinin bahçesine bir MİT ajanı eliyle atırılan ses bombası İstanbul ve İzmir'de Levantenler (gayrimüslim mukim yabancılar) dahil bütün gayrimüslim evlerinin, işyerlerinin, kiliselerinin, hatta mezarlıklarının 6 ve 7 Eylül 1955'te tahrip edilmesi ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ölümlere ve tecavüzlere de yol açan bu olaylara polis aldığı talimat gereğince tamamen seyirci kalmıştır. “Pogrom” terimine tam uyan 6-7 Eylül'den sonra dışarıya ciddi bir gayrimüslim göçü olmuştur. Kıbrıs olayının Türk-Yunan ilişkilerini zehirlemesinin de başlangıcı ve başlıca hadisesi olan 6-7 Eylül'ün acısı Yunanistan'daki Batı Trakya azınlığından çıkarılacaktır.

14) 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra, Londra ve Zürih antlaşmaları yeni imzalanıp Yunanistan'la ilişkiler düzeldiği halde Aralık 1962'de gizli bir kararnameyle “Azınlık Tali Komisyonu” kurulmuştur. Türkiye gayrimüslimlerinin yaşamı

Patrik Grigorios, kendisini 1821’de Mora isyanından sorumlu tutan Sadrazam Benderli Ali Paşa tarafından bir Paskalya bayramında Patrikhane’nin orta kapısı önünde astırılmıştı. Onun anısına, kapı hâlâ kapalı tutuluyor. (Fotoğraf: Nikolaos Manginas)

bundan sonra daha zorlaşacaktır. Ancak Ocak 2004’te yine gizli bir kararnameyle kaldırılacak (veya “Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu”yla değiştirilecek) olan bu kuruluş zamanında, Aralık 1963’te Kıbrıslı Türklere yaşatılan kanlı olayların da etkisiyle, Türkiye’de gayrimüslimlere karşı özellikle eğitim alanında yasadışı mukabele bilmisiller başlamıştır.

Azınlık okullarında ilk defa Şubat 1937-Ağustos 1949 arasında yaşanan “Türk müdür yardımcısı” uygulaması 1962’de yeniden uygulamaya konmuştur. Bu görevli Haziran 1965’te çıkarılan 625 sayılı kanunda “Türk asıllı ve TC uyruklu” olarak tanımlanmaktadır ki, bu tanım ancak Şubat 2007’de 5580 sayılı yasayla kaldırılacaktır.

Kasım 1964’te 3885 sayılı genelge çıkartılarak Rum okullarında sabah duası yasaklanmıştır. Fener’in 1672’den beri faaliyette olup yalnızca ilahiyat kitapları basan basımevi “ancak özel ve tüzel kişiler basımevi kurabilir” gerekçesiyle kapatılmıştır. Temmuz 1971’de Fener’e bağlı Heybeliada İlahiyat Okulu “özel üniversite kurulamaz” gerekçesiyle kapatılmış ve

sonradan özel üniversiteler açıldığı halde kapalı tutulmuştur.

1968'den 2000'lere kadar kimliğinde Rum, Ermeni gibi nitelikler yazılmamış çocuklar azınlık okullarına kaydedilememiş, mahkeme kararıyla sonradan yapılan düzeltmeler de kabul edilmemiştir. Lozan'ın 40. maddesinin açık hükmüne rağmen okul açmalarına izin verilmeyen Süryanilerin çocuklarının da Rum okullarına kaydı 2000'lere kadar yasaklanmıştır. Öğrencilerin oturdukları çevre dışındaki başka bir okula kaydedilmesi önlenmiş, böylece kimi okullar öğrencisiz kalarak kapanmıştır. 1980'den itibaren de gayrimüslim azınlık okullarında müdürün pratikte bir yetkisi kalmayacak, maaş bordrolarının imzalanması dahil yetkiler "Türk müdür yardımcısı"na verilecektir.

15) Kıbrıs yüzünden girişilen en radikal resmî eylem, 1930 antlaşmasının tek taraflı olarak 1964'te feshedilmesi sonucu, Yunan uyruklu İstanbullu Rumların yanlarında yalnızca 200 dolarla, mal varlıkları ve banka hesapları da bloke edilerek sınır dışı edilmesidir (bu mal varlıkları ancak 1988'de iade edilecektir). Sayıları 12.000 olan bu insanlarla birlikte, akrabaları olan gayrimüslim Rum vatandaşlar da gidecektir. Bu, ikinci ve büyük gidiştir. Bundan sonra İstanbul'da neredeyse Rum kalmayacaktır. 1974'teki Kıbrıs çıkartması bu süreci tamamlayacaktır. Bunun da acısı yine Batı Trakya'daki azınlıktan çıkacaktır.

16) Gayrimüslimler üzerinde çeşitli yöntemlerle uygulanan dinsel baskılar 1971 ve 1980 darbeleri sırasında artmış, 1990'dan sonra azalarak devam etmiştir. Ekim 1993'te Ermeni okullarında müfredat dili olarak Ermenice Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yasaklanmış, din dersinin bile Türkçe okutulması istenmiştir. Fakat ortam daha farklı olduğundan kamuoyu tepkiyle yasak kısa sürecektir. 1998'de Ermeni patriği seçimleri aylarca engellenmiş, fakat sonunda yapılmıştır.

Bununla birlikte 2005'ten sonra yükselen "Sevr Paranoyası"nın sürüklediği Batı düşmanlığının bir görünümü olarak, İslâmî propagandanın yasak olmadığı laik Türkiye'de Hıristiyanlık propagandasına müdahale başlamıştır. Hıristiyanlık litera-

türü dağıtmak ve Protestanlığı yaymak nedeniyle misyonerler mahkemeye verilmiş, ayrıca kendilerine “Türklüğe hakaret”ten davalar açılmıştır. Hıristiyanlığı “tehdit” sayan bu resmî atmosferden cesaretlenen kimileri, Hıristiyanlığa geçen çok az sayıda vatandaşa ve misyonerlere 2000’lerde saldırmaya başlayacaklardır. Bu arada gazeteci Hrant Dink, Ermeni diasporasını eleştirdiği yazı dizisinin “Türklüğe hakaret” (TCK md.301/1) olarak yorumlanarak TCK md. 301/1’den mahkûm edilmesinin ardından Şubat 2007’de gazetesi *Agos*’un önünde öldürülecektir.

17) En önemlisi, 1960’ların sonunda başlayan ve bugün hâlâ halledilmemiş olan bir gasp sürecinden söz etmek gerekir. Bu süreç bir azınlığın ekonomik, toplumsal ve kültürel kimliğinin temel direği olan vakıfları hedef almıştır. 1960’ların sonlarından itibaren devlet, gayrimüslim vakıf mallarına bedel ödemeksizin el koymaya başlamıştır. Kullanılan yöntem, “1936 Beyannamesi” olarak bilinir. O tarihte, İslâmî vakıfların mallarına el koymak isteyen Atatürk bütün vakıflardan bir mal sayım beyannamesi istemişti. Bunun ardından kendisi ölünce uygulamaya geçilememiştir. Kıbrıs olayları alevlenince devlet Yunanistan’ı sıkıştırmak için İstanbul’da kalmış Rumları da göçe zorlamak istemiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) bütün gayrimüslim vakıflarına bir yazı göndermiş ve vakıfnameleri istemiştir. Buna göre, vakıfnamede “mal edinebilir” ibaresi yoksa, 1936 Beyannameleri’nde bulunmayan mallara el konacaktır. Oysa bütün gayrimüslim vakıfları Cumhuriyet’ten önce padişah özel fermanlarıyla kurulmuştur; vakıfnameleri bulunmamaktadır. Bu durumda VGM vakıfname yerine re’sen 1936’daki mal sayımını geçirmiş ve bu tarihten sonra herhangi bir biçimde edinilmiş mallara bedel ödemeksizin el koymaya başlamıştır.

Vakıfların mahkemeye başvurması üzerine Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kesin karar çıkarmıştır: “Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır” (1971/2-820 Esas, 1974/505 Karar s. 08.05.1974 tarihli karar). Böylece, Türk adaletinin en yüksek organı gayrimüslim vatandaşların “yabancı” olduğunu

tescil etmiştir. Bu uygulama ancak 2001-2004 arası kabul edilen AB Uyum Paketleri'nde üç kere üst üste çıkarılan yasalarla durdurulacaktır. Bununla birlikte, bu yasaların icabı 2008 yılına kadar yerine getirilememiştir. Sonunda kaçınılmaz netice ortaya çıkmıştır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Temmuz 2008'de Büyükada Rum Yetimhanesi konusunda Türkiye'nin mülkiyet ihlalinde bulunduğu karar verdikten sonra birbiri ardına verdiği kararlarla, gayrimüslim vakıf mallarının iadesini veya tazminat ödenmesini istemeye başlamıştır. Son olarak Haziran 2010'da, Yetimhane'nin (tazminat ödenmek yerine) mülkiyetinin Fener'e devrini istemiş olmakla, Patrikhane'nin tüzel kişilik sahibi olmasının kapısını da açmış bulunmaktadır.

18) Yine 2000'lerde, çıkartılan AB Uyum Paketleri'ne rağmen Fener üzerinde çeşitli baskılar devam etmiştir. Örneğin mahkemelerde Patrik, gayrimeşru çocuk sahibi olmakla, ayrıca Bulgar Kilisesi'ne (Demir Kilise) müdahale etmek istemekle suçlanmıştır. Tamamen Ortodoks ilahiyatına ilişkin bir sıfat olan Ekümeniklik devlet tarafından bugüne kadar sürekli reddedilmiştir.

Sonuç

Büyük oranda bu sistematik politikalar sonucu bugün İstanbul gayrimüslimlerden boşaltılmıştır. Toplam nüfusun yaklaşık 13,5 milyon olduğu 1927 nüfus sayımında gayrimüslimler 339.486 kişi, yani toplam nüfusun yüzde 2,5'i idi. Bugün genel nüfus 72 milyona yükselirken bu insanlar 100.000 civarındaki nüfuslarıyla on binde 13,88'e, yüzdeyle söylersek % 0,14'e düşmüşlerdir. Bu korkunç bir düşüştür ve bu insanlar hâlâ "tehlikeli" ilan edilmektedirler. Büyük çoğunluğu İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlerin tahminen 60.000 kadarı Ermeni (temelde Gregoryen, ayrıca Katolik ve Protestan), yaklaşık 23.000'i Yahudi, yaklaşık 20.000'i Süryani, yaklaşık 2.000'i Rum Ortodoks, bir miktarı da Bulgar'dır.

Fakat son yıllarda gayrimüslimlere şimdikiye kadar yapılan haksızlıkların düzeltilmesi açısından olumlu çabalar göze çarpmaktadır. Son olarak Mayıs 2010'da çıkarılan ve bir ilk olan Baş-

bakanlık Genelgesi önemlidir. Burada, “... devlet önündeki iş ve işlemlerinde kendilerine güçlük çıkarılmaması, haklarına halel getirilmemesi, ilgili mevzuat gereği olduğu gibi, devletimizin ve Türk ulusunun bir parçası olduklarının kendilerine hissettirilmesi” denerek, gayrimüslim vatandaşların çeşitli açılardan gözetilmesini istemiştir. Nefret söylemi içeren yayınların engellenmesi, gayrimüslim vakıflarının tapu dairelerindeki işleri, cemaat liderlerinin protokole dahil olması ve mezarlıklarının korunması, bu meyanda söz konusu edilen hususlar arasındadır.

Son iki yıl içindeki bu olumlu gelişmelere rağmen, artık İstanbul’un (Türkiye’nin) gayrimüslim insanları, geriye dönüşün muhtemelen olmadığı bir yok olma tablosundan kurtulamamıştır. Genellikle üst kültürden olan bu İstanbul azınlıklarının yerini, “tabiat boşluk kabul etmez” kuralı gereği Anadolu’nun kırsal alanlarından göç eden Müslümanlar doldurmuştur. Olayın İstanbul kenti açısından sonucu budur.

Türkiye açısından sonuçları ise çok çeşitlidir: 1) Devletin kendi vatandaşına yaptığı bu muamele bu topraklarda binlerce yıldır yaşayan insanları milliyetçilik icabı söküp atmış, bu insansal tablo Türkiye’ye ciddi uluslararası prestij kaybettirmiştir 2) Ekonomide hiçbir tecrübesi (ve yüzlerce yıl tarafından biçimlenen yeteneği) olmayan bir burjuvaziyi “tam bağımsızlık” amacıyla sıfırdan yaratmak, Türkiye’nin sınılaşmasını ve kalkınmasını en azından yarım yüzyıl geciktirmiştir 3) Bu “pahalı” milliyetçilik, bu amacına da ulaşamamıştır. Çünkü kârın maksimizasyonu uluslararası ekonomiye eklemlenmeyi gerektirdiği anda, burjuvazinin “milli” olanı veya olmayanı diye bir ayırım ortadan kalkmaktadır.

İstanbul Ansiklopedisi, “Azınlıklar” maddesi,

NTV Yayınları, Kasım 2010, s. 159-165

2011’de not: Bu yazıyı, kronolojik olarak en sonlara koymamız gerektiği halde en başa koyduk çünkü gayrimüslimler hakkında genel ve ayrıntılı bir panorama çiziyor.